

UDK:894.375-17(045)

Gulruxbegim RAVSHANOVA,
QarDU dotsenti, PhD
E-mail: ravshanovagulruxbegim@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori O.Shukurov taqrizi ostida,

THE CONFLICTS OF THE PERIOD IN ABDULLA ORIPOV'S SATIRE

Annotation

First of all, in the series of socio-cultural life, the greatest at the core of genre-compositional integrity appeared in the works of the creators of the Enlightenment period, and then they began to be further refined in strict principles. Starting from the individual character and then connecting to the general mood, it prepared the ground for renewing the philosophical and aesthetic criteria of humorism. A strong critical-psychological mood began to evolve into the improvement of comic works. This led to the emergence of new literary genres. Also, the tightening of human relations, opening a way to overcome pain and suffering are the main issues facing humor, and through the conflict at the heart of laughter, it serves to deeply understand the spirit of the times.

Key words: humor, criticism, satire, humor, enlightenment, pathos, theme, idea, criterion, motive of laughter and crying.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВРЕМЕННЫХ КОНФЛИКТОВ В КОМИЧЕСКИХ СТИХИЯХ

Аннотация

Прежде всего в ряду социокультурной жизни величайшие замказы жанрово-композиционной цельности проявились в творчестве творцов эпохи Просвещения, а затем стали уточняться в строгих принципах. Начиная с индивидуального характера и затем соединяясь с общим настроением, оно подготовило почву для обновления философских и эстетических критериев юморизма. Сильный критически-психологический настрой стал перерастать в улучшение комических произведений. Это привело к появлению новых литературных жанров. Также обострение человеческих отношений, открытие пути к преодолению боли и страданий — основные проблемы, стоящие перед юмором, а через конфликт, лежащий в основе смеха, он служит глубокому пониманию духа времени.

Ключевые слова: юмор, критика, сатира, юмор, просветительство, пафос, тема, идея, критерий, мотив смеха и плача.

ABDULLA ORIPOV HAJVIDA DAVR ZIDDIYATLARINING AKS ETISHI

Annotatsiya

Ijtimoiy-madaniy hayot silsilalarida avvalo, eng katta janriy-kompozitsion yaxlitlik zamzamalari ma'rifatparvarlik davri ijodkorlari asarlarida bo'y ko'rsatib, keyinchalik qat'iy tamoyillarda yanada sayqallana boshladi. Individual xarakterdan ibtidoilangan va so'ngra umumkayfiyatga tutashuvi hajvnavislikning falsafiy-estetik mezonlarini yangilashga zamin hozirladi. Kuchli tanqidiy-psixologik kayfiyat hajviy asarlarning takomillashuviga evrila boshlandi. Bu aynanlik adabiy yo'nalishlarda yangi-yangi janrlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Shuningdek, insoniy munosabatlarning tig'izlashuvi, dard va og'irlarni yengib o'tishga yo'l ochish hajvnavislikning oldida turgan asosiy masalalardan bo'lib, kulgi zamiridagi ziddiyat orqali davr nafasini teran fahmlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yumor, tanqid, satira, hajvnavislik, ma'rifatparvarlik, pafos, mavzu, g'oya, mezon, kulgi va yig'i motivi.

Kirish. Hajviyotning obyektiv hayotiy ildizlariga nazar tashlar ekanmiz, shoir hajviyotni turmushning o'zidan, voqea-hodisalardan, insonlarning nosamimiy munosabatidan, xatti-harakatlaridan keltirib chiqardi, buning uchun shoir hayotni chuqur o'rganishi va tushunishi, tanqid qila olishi, hajv qilish orqali hayotimizni yengillashtirish, o'zgartirish mumkin deb qaradi. Shu bois shoir hajviyotining mazmun-mohiyati keng, serqirra, hayotdagi barcha voqea-hodisalar, ulardagi illatlar uning nazaridan chetda qolmaydi, hajvning qirralari o'sha nuqsonlarni yo'qotishga qaratiladi.

Abdulla Oripov satiralarining boshqa hajvnavis shoirlar ijodidan farqi shundaki, u hayotda katta nuqsonlarga yo'l qo'ygan, jamoatchilik oldida o'zini qoralab qo'ygan turli razil, jirkanch, xasis, qo'pol, anqov, dangasa, uquvsiz, go'l, johil, byurokrat kabi turli-tuman kimsalarni asarlarining asosiy obyektiga aylantiradi. Shoir satira tamoyillariga ko'ra, o'z hajviyotida mazkur nuqisliklarga ega personajlar, obrazlar orqali ulardagi kamchiliklarning mohiyatini kulgi orqali ochib berdi, ulardagi illatlardan baralla kuldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shoir istiqlol davrida ham hajviy yo'nalishda ijod qilgan. Xususan, "Haj daftari" turkumidagi "Haj savobi", shuningdek, "Qaysar bola", "Maqtanchoqlar", "Oqlar va qoralar", "Qo'llanma", "Safardoshlar", "Ikki shoir" she'rlari shular jumlasidandir. Bu she'rlarda kulgi ko'pincha nomuvofiqlik keltirib chiqaradi. Nomuvofiqlik hajv paydo bo'lishi uchun zarur deb hisoblanishiga qaramay, u hali hanuz to'liq o'rganilmagan. Kulishning hamma holatlarini ham ushbu nazariya bo'yicha tushuntirib bo'lmaydi.

Bundan tashqari, nomuvofiqlik chalkashlikka yoki kulgidan tashqari boshqa holatlarga ham olib kelishi mumkin. Ular ong tomonidan his qilinishi va nomuvofiqlik nazariyasining cheklanganligi hisobga olinib, olimlar bu nazariya barcha kulgi holatlarini qamrab ololmaydi degan xulosaga kelishgan. Shunga qaramay, ushbu nazariyaning kuch va imkoniyatlarini e'tiborsiz qoldirmaslik lozim. Chunki nomuvofiqlik kulgiga sabab bo'lishini ko'pchilik hajvnavislar ijodi tasdiqlaydi.

Abdulla Oripov she'rlarida zamon va makon talqini haqida gap ketganda ham shunday munozarali o'rinlarga duch kelamiz: "Asar majoz usulida yozilgan. "Hasharot" jurnali, "Ranjkom" tashkiloti, Rais, Birinchi a'zo, Ikkinchi a'zo, Farrosh ayol, Savdoyi olim, G'oz ko'targan chol – bularning barchasi o'tkir istehzo bilan yo'g'rilgan. Syujetda epik voqealar silsilasi yetakchilik qilmaydi. Shoir ezop tilidan foydalanib, jamiyatda hasharotdek parazitlik bilan kun kechirib yurgan zararkunandalarning basharalarini ochib tashlaydi". Darhaqiqat, mazkur doston zamonasozlikka moslashib olganlarning ham asl yuziga parda tortib olgan, aysh-ishratda kun kechiradigan, munofiq kimsalarni ko'rsatib beradi.

"Ranjkom" dramasi sarkazm va kuchli ironiya yorqin ranglarda namoyon bo'ladi. Abdulla Oripov hajviy she'rlarining aksariyatida ironiya, sarkazm, zaharxanda kuchli ekanini ko'ramiz. Bu xususiyat qahramon nutqi orqali fosh etish ruhi ustuvorligida ko'zga tashlanadi. Bu holat shoir uslubining yetakchi xususiyatlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. "Ranjkom" dramasi shoir o'zini ko'rsatmaydi, so'zni qahramonning o'ziga berib qo'yadi. Bu usulning ham bir qator afzalliklari bor: hajviy

qahramon o'z nutqi bilan o'zini fosh etadi va o'quvchining kulgisiga sabab bo'ladi, ammo kulgiga qolganini sezmaydi; so'z tejali, ixchamlik yuzaga keladi; shoir o'zining ijtimoiy hayotga, davr illatlariga qarshi subyektiv fikrlarini yashiradi, ularga qahramon ko'zi bilan qarab baho berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Dramada qayta qurish va oshkoralik okoplariga kirib olgan, o'z manfaatlarini yo'lida baqirib-chaqirib yuruvchi amaldorlar, sharoitga moslashuvchi xudbinlar qoralanadi. Unda hayotimizdagi ayrim manfiy hodisalar ochib tashlanadi. Asarda shoir rais va uning ikki yordamchisi nutqi orqali ularning kirdikorlarini fosh etadi, o'zining pozitsiyasini esa bir qadar pardalab ko'rsatishga harakat qiladi. "Hasharot" tashkiloti raisining faoliyati va u yashagan muhit suvrati o'ziga xos tarzda muhim rol o'ynaydi:

Biz "Ranjkom"miz, "Ranjkom"miz.

Kelajagi ganjkomimiz.

Ko'ringanni tishlaymiz,

Ishimiz shu – ishlaymiz.

Mayli kekxa, mayli yosh,

Berolmas bizga bardosh.

Chimchilaymiz bildirmay,

Burdalaymiz o'ldirmay.

Ko'paysa gar dahmaza,

Bizlarga bo'lar maza.

Bor bo'lsin yuvvoslar,

Galvarsalar, qovoqboshlar.

(Oripov A., Saylanma. B.260)

Doston chop qilinganida Vatanimiz mustaqillik ostonasida turgandi. O'zi bu xususda, "o'zbek xalqining bo'linib yashashlaridan juda to'ygandim, shu ma'noda doston yozishga kirishdim va buni uddaladim", – deydi. Dostonning har xil hasharotlar nomi bilan atalishi yuksak mahorat belgisidan nishona. Dramatik dostonda yengil yumor va istehzoli kulgi o'quvchi diqqatini o'ziga tortadi. Dramatik doston voqealari o'tgan zamonlarda bo'lgandek taassurot uyg'otsa-da, unda shoirning ichki bir kuyinishlari shundoq sezilib turadi. Zamon va makon "sirli" pardalar bilan o'ralgan. Asarda 6 qahramon ishtirok etadi. Raisning so'zlarini qolganlar ma'qullab, "xo'p-xo'p" deb turadi. Buni hech inkor qilib bo'lmaz darajada, tashkilot a'zolari bir-biriga bog'lanib ketadiki, ularning har bir gapi bir yerdan chiqishi o'quvchini asar syujetiga maftun qilib qo'yadi. Raisga boshqa a'zolar savol beradi, Rais obdon o'ylab javob beradi. Ikkinchi a'zoning bola haqidagi fikrlarini tahlil qilganda masala mohiyati yanada oydinlashadi:

Ikkinchi a'zo

G'oyat teran fikrlarni aytingiz, ammo,

Menda jindek sarosima uyg'ondi, taqdir.

Yosh bolani ranjitmoqchi bo'lsak mabodo,

Ne qilaylik? Uray desak, u go'dak axir.

Rais

Tashvishlanmang, o'ylaganmiz bu muammoni,

Yosh bolalar masalasi ancha jo'n, oson.

Ko'cha-ko'yda bir juvuqni uchratgan oni,

Boshginasin silab qo'ying, bo'ling mehribon.

Otasining kimligini so'rang, albatta.

Shirinlikda novvot bilan asaldan qayting.

Gap so'ngida baqrayingu, bolaga shartta:

Sening otang tamom boshqa odam, deb ayting.

Ana endi tomoshaning zo'ri chiqadi,

Uyga borgach, eshitganin aytadi bola.

Har qandayin erkakni ham shubha yiqadi,

Qolgan gaplar ko'ribsizki, sudga havola.

(Oripov A., Saylanma. B.348)

Tashkilot Raisi va Ikkinchi a'zo orasida bo'lib o'tgan qisqa muloqot dostonning poetik mohiyatini oydinlashtiradi. Hammani ranjitib, "kun ko'rish" dramatik doston qahramonlari asl shiori ekanligi namoyon bo'ladi. Oddiy bolani ranjitib ham butun bir oilani parokanda qilib yuborishi mumkinligi, g'iybat va hasad insonni ma'nalan jarlikka olib kelishi mahorat bilan talqin qilingan. Raisning aql berishicha, oilani bo'lib yuborish uchun bolaga "Otang boshqa odam" deb aytishning o'zi yetarli. Abdulla Oripov dostonida darajama-daraja ko'chish matritsasini qo'llaydi. Bemorga ham – "rak bo'lding" deyish bilan uni o'ldirib yuborish, tirik murdaga aylantirish mumkin, degan g'oyani o'z qahramonlari tilidan bayon qiladi. Bu voz kechishimiz zarur

bo'lgan illat, deb biladi shoir. Uydan chiqayotganda "ranjitmoq uchun niyatlanib chiq", deydi Rais. Ana shunday falsafiy-parodik usul doston arxitektonikasini belgilab beradi. Dunyoda razil odamlar nihoyatda ko'p. Ulardan yiroq yurish muhimligi dostonning tarbiyaviy ahamiyatini belgilaydi. Zamon kengliklarida makoniy kategoriya "Ranjkom" kompozitsiyasida alohida bo'g'inni tartiblashtiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Abdulla Oripovning "Ranjkom" dramatik dostonida satirik ruh XX asr boshlaridagi Cho'lpon, Behbudiy, Hamza, Fitrat, Qodiriy kabi dramaturglarning an'analari bilan uyg'un bo'lishiga qaramay shoirning baquvvat uslubi o'ziga xoslik kasb etgan. "Demak, zamonaviy o'zbek dramasi maydonga kelishi, bir tomondan, jahon dramaturgiyasida kechgan ijtimoiy-madaniy, badiiy-estetik jarayonlar bilan, ikkinchi tomondan, XX asr boshida Turkiston (O'rta Osiyo) xalqlari hayotida ro'y bergan ijtimoiy-siyosiy evrilishlar oqibatida tug'ilgan ma'naviy, badiiy va g'oyaviy ehtiyojlar bilan bog'liq. Binobarin, drama janri tarixi haqida so'z yuritilganda, asosan, Yevropa dramaturgiyasiga murojaat qilishimizning sababi ham hozirgi o'zbek dramasi ilbizlari ayni manbalarga borib bog'lanishini ko'rsatishdir". Darhaqiqat, dramatik dostonlarda ham davrning "qaltis" vaziyatlari hajviy-parodik, kinoya, sarkazm bilan inkishof qilingan. Erkin Vohidov, Abdulla Oripov dramatik dostonlarida hajviy obrazlar bugungi kunda ham o'quvchilar e'tiborida bo'lib kelmoqda. "Ranjkom"dagi kulgili o'rinlarni shoir o'zining yashab turgan muhitida boshidan o'tkazgan bir-birini sotishlar, xiyonat, mehr-shafqatning yo'qligi deb idroklamoqda.

Tahlil va natijalar. Shoirning satirik mazmundagi she'rlari mustaqillikdan keyingi yillarda ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni, bu o'zgarishlar jarayonida insonlar xarakterida shakllangan illatlarni ko'rsatib, ularni bartaraf qilishga qaratilgan bo'lsa, uning yumoristik she'rlarida esa hayotdagi biror nuqsonli holatdan yengil kulish bilan unga ishora qilinib, undan ozod bo'lishga undaladi. Bu unsurlar shoirning mustaqillikdan keyingi ijodida ham o'ziga xos bo'y ko'rsatadi.

Ta'kidlash o'rinliki, hajviy she'riyatdagi poetik obrazlar, ikki xil: biri – satirik, ikkinchisi – yumoristik xarakterda bo'ladi. Abdulla Oripov ko'proq insonlardagi salbiy xislatlarni hajv ostiga olishga intiladi, buni "Uzr" she'rida ko'rsatib beradi. She'rda kekxa bir qalamkashning shoirdan uzr so'rashi, yomonlik qilganini tan olishi haqida fikr yuritiladi. Gunohini bo'yniga olganiga ham rahmat deyish kerak, deb o'ylaydi qahramon. Ammo:

Sen gugurt chaqqanda yonsayu olam,

Uzringdan ne foyda, ey, so'qir, nodon.

Attangki, qaydadir noshud shifokor

Kimningdir dilbandin ayladi nobud.

Unga uzrlarning ne keragi bor,

Qo'lma-qo'l ketmoqda kichkintoy tobut.

Siz mening umrimni qildingiz ado,

Turfa puchmoqlardan bo'lgan hujumlar.

U temir panjalar yurakni borho

Anorni siqqandek, ezib g'ijimlar.

(Oripov A., Saylanma. B.348)

Zukko xalqimizda "Uzri gunohidan battar" degan maqol bor. Qilg'ilikni qilib qo'yib, bir gunohsizni botqoqqa botirib, dilini toptab, umrini xazon, qalbini vayron qilib, so'ngra uzr so'rash gunohdan ham battar, o'lganni ustiga chiqib tepganda o'xshaydi. Lekin shoir shunga ham shukur qilish kerak, deydi. Ana shu uzr so'ralmasdan oldin har bir odam o'z harakatlarini nazorat qilishi kerak. Masalan, bir savodsiz shifokor birovning dilbandini o'ldirib qo'yib, bir insonning umrini barbod qilib so'ngra uzr so'rsa, uni kechirib bo'ladimi? Bir umr turli puchmoqlarda qilingan tuhmatlar, g'iybatlar, hasad-xusumatlar shoir yuragini "anorni siqqandek, ezib g'ijimlar" ekan, ularni xotiradan butunlay o'chirib bo'ladimi? She'r misralaridagi zalvorli hazin yuk kishi qalbini ezib, ana shunday kimsalarga nisbatan nafrat paydo qiladi. She'r Abdulla Oripov uslubiga xos tarzda hajviyona yakunlangan: "Kun-bakun taraqqiy etmoqda dunyo, Nogoh odamkushni topmoq ham qiyin. Hozirgi madaniy jallodlar hatto, Avval uzr so'rab, so'yishar keyin". Ha, bu qadim dunyo qanchalik taraqqiy etmasin, dilozorlar, hasadgo'ylar qanchalik liboslarini, qiyofalarini o'zgartirmasinlar, baribir asl

basharalarini yashirolmaydilar. Shoir ta'бири bilan aytganda, "madaniy jallodlar" qiyofasida yashaydilar, boshqa qiyofada o'z faoliyatlarini davom ettiraveradilar. Niqoblangan holda yovuzlik urug'ini sochaveradilar. Hajv ushbu she'rda o'tkir sarkazm, achchiq kinoya shaklida namoyon bo'lgan.

Abdulla Oripov hajviyotida turli adabiy janrlar (ballada, rivoyat, qissa, to'rtlik), voqeaband hazillar, hazil she'rlar ko'plab uchraydi. Shoir ba'zan jiddiy she'rlarida ham kulgi chiqaruvchi unsurlarga e'tibor qaratib, satiraning kuchiga urg'u beradi. Barcha janrlar va shakllar shoir hajviy tafakkurining turli darajada, turli bo'yqlarda namoyon bo'lishini ta'minlashga xizmat qilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripov lirikasidagi hajviy she'r modifikatsiyasi yangi davr

adabiyotidagi o'ziga xos xalqani qamraganligi bilan xarakterlidir. Millat dardu tashvishlari, eng muhim, istiqloлга tashna bo'lgan damlaridagi iztiroblar sistembutunlik kasb etib, yangi-yangi syujetlarda, shakllarda namoyon bo'ldi. Insonki bor, hamisha og'riqlar, iztiroblar qurshovida umr kechiradi. Yuqoridagi nomlari zikr qilingan ijodkorlar insoniylikning eng muhim fazilati ulug'lanadi. Abdulla Oripov she'riyatidagi zamon va makon ifodasi hajv qilinayotgan motivlarni aniqlashda, ularning mohiyati aks etgan ma'noni idroklashga yo'naltirilgan. Mazkur birliklar sistemasi badiiy xronotop qiymatini dalolatlaydi. Eng asosiysi, insoniy munosabatlar tig'izligi, dard va og'irlarni yengib o'tishga yo'l ochadi. Kulgi zamiridagi ziddiyat esa davr nafasini teran fahmlashga yo'naltiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Ғаниев И., Афокова Н. Озод рух фалсафаси. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.121.
2. Абдулла Орипов. Ранжом. Шарқ юлдузи. №1. 1989. 2 бет.
3. Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт ижодий-матбаа уйи, 2015. –Б.43.
4. Орипов А. Танланган асарлар. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт ижодий матбаа уй, 2001. –Б.248.
5. Жамол Камол. Абдиёт останада. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. –Б.263.
6. Гегель.Эстетика. – Тошкент: Файласуфлар жамияти, 2012. – Б.72.
7. Йўлчиев Қ. ҳозирги ўзбек шеъриятида макон ва замон категорияси. Филол.фан.док.дисс. –Фарғона. 2021. –Б.128
8. Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижоди замондошлари хотирасида. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018. –Б.215.
9. Қурунов Д. ва бош. Адабиётшунослик луғати–Т., “Академнashr”. 2010. –Б. 139-140.
10. Ҳомидий Х., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1970. – Б.308.